

УДК 341, 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.5>

Єрмоленко В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-4295-4158

Браніцький О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0003-4092-3870

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

MODERN INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF HOLDING GUILTY PERSONS LEGAL RESPONSIBLE FOR ENVIRONMENTAL WAR CRIMES

У статті наголошується на відсутності належної уваги науковців до проблеми притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за екологічні воєнні злочини. Підкреслюється абсолютна недієвість Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище визнаної країною-агресором, що робить положення Конвенції повністю декларативними. Констатується і обґрунтовується повна відсутність практичного механізму реалізації норм міжнародного права, що нівелює пріоритетність значення ратифікованого міжнародного договору перед вузьконаціональними тимчасовими економічними інтересами. Наслідком є відсутність реальних гарантій їх дотримання і механізму забезпечення їх виконання як в цілому, так і екологічній міжнародно-правовій сфері, зокрема у контексті притягнення до юридичної відповідальності за екоцид та інші екологічні правопорушення. Наголошується, що поняття екоциду досі не віднайшло закріплення в джерелах міжнародного права, що не дає змоги його застосування для кваліфікації воєнних екологічних злочинів. Становище ускладнюється положеннями міжнародного гуманітарного права, за якими безпосередні виконавці екологічних злочинів оголошуються комбатантами і виводяться з режиму кримінальної відповідальності за свої дії. Створюється унікальна можливість виконавців-комбатантів «прикритись» існуванням наказу найвищого командування і тим уникнути справедливого покарання. У кінцевому підсумку, безпосередні виконавці злочинів є комбатантами і за міжнародним правом не є суб'єктами міжнародного кримінального провадження. Звідси, за аналогією закону обґрунтовується необхідність розгляду можливості притягнення безпосередніх виконавців екологічних злочинів до юридичної відповідальності за кримінальним законодавством України.

Ключові слова: юридична відповідальність, екологічні правопорушення, екологічні воєнні злочини, екоцид, міжнародне право, кримінальна відповідальність, екологічні комбатанти.

The article emphasizes the lack of due attention of scientists to the problem of holding guilty persons legal responsible for environmental war crimes. The absolute invalidity of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques recognized by the aggressor country is highlighted, which makes the provisions of this Convention fully declarative. The complete absence of a practical mechanism for the implementation of the norms of international law is noted and justified, which reduces the priority of the value of the ratified international agreement to narrowly national temporary economic interests. The consequence is the lack of real guarantees of their compliance and the mechanism for ensuring their implementation both in general and in the environmental international legal sphere, in particular in the context of holding legal responsibility for ecocide and other environmental offenses. It is emphasized that the concept of ecocide has not yet been established in the sources of international law, which does not allow its application to qualify environmental war crimes. The situation is complicated by provisions of international humanitarian law, according to which the perpetrators of environmental crimes are declared combatants and decommission from the regime of criminal responsibility for their actions. A unique opportunity is created for the executors-combatants to be «covered up» by the existence of the order of the highest command and avoid fair punishment. Eventually, the perpetrators of the crimes are combatants and are not persons of international criminal proceedings

under international law. So by analogy with the law, the need to consider the possibility of holding the perpetrators of environmental crimes to legal responsibility under the criminal law of Ukraine is substantiated.

Key words: *legal responsibility, environmental offenses, environmental war crimes; ecocide; international law; criminal liability; environmental combatants.*

Постановка проблеми. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів наразі екологічна шкода, нанесена діями країни-агресора, досягла рекордного рівня понад 60 млрд дол. Цілком зрозуміло, що ця величезна сума непорівнянна із загальними військовими збитками країни, які поки що неможливо точно прорахувати і на фоні яких увага досить важко переключається на екологічні частковості. Як наслідок, проблеми екологічної відповідальності «затіняються» глобальнішою проблемою загальної юридичної відповідальності за завдану шкоду. Таке становище можна пояснити передусім особливостями людського сприйняття і мислення, коли на передній план виходять оперативні або масштабніші справи, які потребують першочергового вирішення, а інші питання, зокрема екологічні, що «терплять», як правило, отримують пролонговану перспективу вирішення. Тим не менш, глобальний характер негативних екологічних наслідків зумовлює необхідність віднесення екологічних проблем саме до невідкладних.

Стан опрацювання проблематики. Юридична відповідальність є поки що найефективнішим і незамінним бар'єром запобігання та протидії будь-яким правопорушенням. Однак отримання значної шкоди населеним пунктам, а також людським і природним ресурсам, заподіяної повномасштабним військовим вторгненням сусідньої країни, висуває безальтернативну потребу в принципово нових підходах до розуміння сучасної юридичної відповідальності, передусім через її наукове переосмислення. Це вимагає залучення широких мас наукової юридичної громадськості до обговорення посталої проблеми, причому науковців різногалузевого спрямування, зважаючи на розгалужений спектр можливих правопорушень, включаючи екологічну сферу. Але, не зважаючи на надзвичайну важливість цього питання, останнє не отримало поки що належного рівня комплексної наукової уваги, замикаючись на окремих наукових публікаціях, присвячених переважно міжнародним кримінально-правовим аспектам вчинення злочинів, зокрема геноциду [1; 2] та загальнотеоретичних особливостей настання юридичної відповідальності за завдання військових збитків [3]. При цьому слід зазначити, що вже практично на початку війни на порядок денний на науково-практичній конференції «Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану», проведеної в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, були окреслені питання юридичної відповідальності за військові екологічні правопорушення [4; 5] та визначення воєнної екологічної шкоди [6; 7]. Разом з тим

не зачепленими залишились питання особливостей визначення і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за військові екологічні правопорушення.

Виходячи з цього, **мета дослідження** полягає у з'ясуванні суб'єктного складу винних осіб і особливостей їх притягнення до юридичної відповідальності за військові екологічні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Перефразовуючи всесвітньовідомого французького письменника, передусім хотілось би звернути увагу на блиск і одночасну злиденність сучасного міжнародного права, де за блискучим фасадом раціональних положень міжнародного законодавства ховається злидений зміст можливості їх практичної реалізації. Яскравим прикладом сказаному є нещодавній візит керівника країни-агресора, що перебуває в міжнародному кримінальному розшуку, до Монголії як країни-підписанта Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, що має безумовний обов'язок затримання цієї особи, який вона не виконала. Однак за це не відбулося жодних несприятливих наслідків до країни-порушниці, навіть морального осуду, не кажучи вже про цілком логічний крок негайного виключення зі складу країн Римського Статуту. Це чергова чітка ілюстрація повної «беззубості» механізму реалізації норм міжнародного права, що нівелює задекларовану пріоритетність значення ратифікованого міжнародного договору перед вузьконаціональними тимчасовими економічними інтересами. На жаль, для переважної більшості формальних джерел міжнародного права доводиться констатувати відсутність реальних гарантій їх дотримання і механізму забезпечення їх виконання.

У екологічній міжнародно-правовій сфері спостерігається аналогічна тенденція. Так, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [8], ініціатором якої, до речі, був СРСР, правонаступником якого в односторонньому порядку оголосила себе російська федерація, вже у ст. 1 закріплює відповідний обов'язок кожної держави-учасниці не вдаватися до використання деструктивних засобів впливу на природне середовище, що червоною ниткою проходить по всьому тексту Конвенції. Однак механізму забезпечення дотримання цього обов'язку виписано не було, що робить положення Конвенції декларативними попри те, що конвенції, за своєю природою, не є індикативними актами. При цьому, автором цієї статті вже зверталась увага на неспроможність існуючого міжнародного екологічного права, втім як і міжнародного права в цілому,

адекватно реагувати на виклики сьогодення, що зумовлює необхідність зміни як їх світоглядної концепції, так і нормативної моделі та організаційного забезпечення [9, с. 599].

Між тим, наразі зазначена системна криза сучасного міжнародного екологічного права набуває все чіткіших обрисів, особливо у контексті притягнення до юридичної відповідальності за екоцид та інші екологічні правопорушення. Насамперед, слід почати з того, що поняття екоциду досі не віднайшло закріплення в джерелах міжнародного права, що не дає змоги його застосування для кваліфікації воєнних екологічних злочинів. Визначення екоциду існує лише на національному рівні у ст. 441 КК України, до речі дослівно «злизаної» зі ст. 358 КК країни-агресора, що структурно входить до глави 34 «Злочини проти миру і безпеки людства». А це є чітким свідченням усвідомлення керівництвом країни-агресора протиправності своїх дій у сфері «екоцидних» злочинів на території України. Тим не менш, такі дії здійснюються без жодної оглядки на можливість притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності, хоча підп. IV п. «а» ч. 2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду [10], нещодавно ратифікованого Україною [11], відносить заповідання під час воєнних дій масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу до воєнних злочинів, належних до компетенції МКС.

Пояснення цьому можна знайти, насамперед, у самих положеннях міжнародного права, в першу чергу – міжнародного гуманітарного права. Справа в тому, що в глобальному вимірі винним у вчиненні екологічних злочинів визнається керівництво країни-агресора, а не безпосередні виконавці, які є комбатантами згідно ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [12], тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях, а у разі потрапляння під владу супротивної сторони, є військовополоненими. При цьому, хоча всі комбатанти зобов'язані додержувати норм міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, порушення цих норм не позбавляє комбатанта його права вважатися комбатантом і військовополоненим (ч. 2 ст. 44 Протоколу I), до яких не застосовується кримінальне переслідування. До речі, зазначені положення дублюються в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [13]. Як наслідок, створюється унікальна можливість виконавців-комбатантів «прикритись» існуванням наказу найвищого командування і тим уникнути справедливого покарання. А у сфері екологічних воєнних злочинів виникає принципово нове явище екологічних комбатантів, які не відповідають за вчинені ними злочини.

Таким чином, безпосередні виконавці злочинів є комбатантами і за міжнародним правом не є суб'єктами міжнародного кримінального провадження. Звідси виникає необхідність розгляду можливості притягнення безпосередніх виконавців екологічних злочинів до юридичної відповідальності за кримінальним законодавством України, зокрема за статтями 236 «Порушення правил екологічної безпеки», 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», 239 «Забруднення або псування земель», 241 «Забруднення атмосферного повітря», 242 «Порушення правил охорони вод», 243 «Забруднення моря», 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», 441 «Екоцид». Для цього, принаймні, є міжнародно-правова підстава у вигляді ч. 1 ст. 15 Європейської конвенція з прав людини [14], ратифікованої Україною [15]. Це положення ч. 1 ст. 15, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка договірна сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Зауважимо, що сусідня країна-агресор без жодних докорів сумління дозволяє собі судити наших військовополонених за всілякими надуманими приводами. Звичайно, що ми, як цивілізована країна, маємо діяти за нормами міжнародного права, але, на жаль, тривалий історичний досвід засвідчує, що наш ворог сприймає і цінить лише активні кроки у відповідь, щонайменше адекватні рівню його загроз і дій, а ще краще – переважаючі. Тим більше, що приводи є дійсно реальними.

У цьому аспекті варто вказати на певну готовність КК України до оцінки воєнних злочинів іноземців. Так, особами, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, і підлягають кримінальній відповідальності, крім громадян України є іноземці та особи без громадянства [16, с. 21]. Крім того, згідно п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану визнаються обтяжувальними обставинами. Слід також зауважити на існування розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», у складі якого є ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» та вже згадана ст. 441 «Екоцид».

Висновки. В умовах подальшої невідомості міжнародного права існує ймовірність переходу до визнання воєнними злочинцями безпосередніх виконавців таких злочинів та їх засудження за національним кримінальним законодавством. Разом з тим, з огляду на прихильність нашої країни до шляху подальшого цивілізаційного розвитку

з визнанням пріоритету міжнародного права, такий комбатантами воєнних екологічних злочинів перетне крок слід вважати крайнім, коли масовість вчинення всяку розумну межу.

Список використаних джерел:

1. Замрига А.В. Визначення злочину проти безпеки людства (геноциду) в міжнародному кримінальному праві та обов'язок покарання за нього. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 601–606.
2. Гловюк І.В. Конвенція про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів: фокус положень та викликів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 571–576.
3. Бондарев Т., Наконечний В. Відшкодування збитків, завданих війною рф: політика, розроблена українською владою. Юридична газета. 2023. № 9-10. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-viynouyu-rf-politika-rozroblena-ukrayinskoju-vladoyu.html> (дата звернення: 07.10.2024).
4. Єрмоленко В.М., Єрмоленко І.М. Сучасні проблеми реалізації юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення в Україні. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 66–70.
5. Костицький В.В., Суходольська А.А. До питання про відповідальність за екоцид як злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 94–97.
6. Кірін Р.С. Перспективи правового забезпечення визначення мілітарно-екологічної шкоди: національні та міжнародно-правові аспекти. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 78–82.
7. Малохліб О.С. Правові питання оцінки шкоди, завданої довкіллю внаслідок війни. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 211–215.
8. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. № 2692. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/UP783415?ed=1978_05_25 (дата звернення: 16.09.2024).
9. Єрмоленко В.М. Системна криза сучасного міжнародного екологічного права. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 596–600.
10. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 16.09.2024).
11. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2> (дата звернення: 16.09.2024).
12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 16.09.2024).
13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 16.09.2024).
14. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 40. Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.09.2024).
15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 40. Ст. 263.
16. Борисов В.І. Коментар до ст. 6 «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого на території України». За заг. Ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. четверте, доповн. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 20–25.